

Muhamedin KULLASHI

ÇËSHTJA E KOSOVËS NË QARQET POLITIKE TË FRANCËS 1992-1999

Abstrakt:

Ndërhyrja e NATO-s, në fund të marsit të vitit 1999, u prit si ngjarje e rëndësishme dhe shpresëdhënëse nga një pjesë e madhe e opinionit francez, e veçmas nga gjithë ata që vepruan gjatë dhjetë vjetëve që të bëhet i ditur realiteti i rëndë në Kroaci, në Bosnje apo në Kosovë. Një pjesë tjetër e opinionit ishte kundër intervenimit. Por, kundërvënia ndaj intervenimit bëhej nga pozita të ndryshme etike dhe politike. Disa, si bie fjala, pacifistët, e kundërshtonin parimisht intervenimin si një dhunë që nuk mund të sjellë zgjidhjen politike të problemit, sado që shumica e tyre dëshmoi simpati dhe mbështetje për Kosovën dhe shqiptarët si viktimë të regjimit serb. Disa të tjerë, republikanët e sovrenistët, nga spektri politik i majtë apo i djathtë (Chevenement-i, ministri i Punëve të Brendshme) dhe Pasuqa (ish-ministër i Punëve të Brendshme), e kritikonin intervenimin si “përzierje jolegjitime në punët e brendshme të një shteti sovran”. Disa të tjerë kritikonin këtë ndërhyrje në emër të interesave gjeopolitike të Francës në Ballkan, kurse një pjesë e mirë e së majtës ekstreme në sajë të bindjeve të tyre antiamerikane e “anti-imperialiste”.

Fjalë kyçe: opinionit francez, qasjet pacifiste, spastrimet etnike, ndërhyrja e NATO-s.

Veprimtarë të diasporës shqiptare në Francë kishin arritur, që nga fillimi i viteve 1991-1992 të zhvillojnë një bashkëpunim me disa rrjete të shoqërisë civile franceze, në sajë të cilave arrinin të kenë qasje në nivele të ndryshme të institucioneve politike e shtetërore të Francës: me deputetë të Asamblesë nacionale, me senatorë të Senatit, por edhe me medie me ndikim në shoqërinë e Francës. Në vitin 1994 në qytetin Nantes u mbajt një konferencë mbi spastrimet etnike në ish-Jugosllavi, përkatësisht në Kroaci dhe në Bosnje. Në këtë konferencë morën pjesë përfaqësuesit e 300 organizatave të shoqërisë civile franceze. Kjo konferencë i zhvilloi punimet, e ndarë në disa seksione, gjatë tri ditëve. Organizatorët, profesorë të Universitetit të qytetit Nantes më ftuan që të flasë në mbledhjen plenare për fillet e shpërbërjes së Jugosllavisë në Kosovë. Interesimi i opinionit francez për luftërat në Kroaci dhe Bosnje, në fillim të vitit 1991, do të çilet më vonë edhe ndaj ngjarjeve dramatike në Kosovë.

Themelimi i Komitetit të Kosovës në Paris më 1992

Kur shpërtheu lufta në Bosnje, një rreth i intelektualëve të çmuar të Parisit themeluan komitetin “Vukovar-Sarajevo” pranë revistës prestigjioze “Esprit” (Olivier Mongin, Antoine Garapon, Alain Finikelkraut, André Glucksmann, Pascal Bruckner, Pierre Hasner). Disa muaj më vonë, u themelua, në të njëjtin mjedis edhe Komiteti i Kosovës, të cilit iu bashkuan edhe emrat më të shquar të filozofisë dhe sociologjisë bashkëkohore franceze: Claude Lefort e Edgar Morin. Lufta në Bosnjë do të krijojë një hapësirë edhe për çështjen e Kosovës në Francë. Në fakt, disa intelektualë dhe veprimtarë të të drejtave të njeriut zunë të interesohen për shkaqet e shpartallimit të ish-Jugosllavisë, hetuan se nisma e këtij shpartallimi kishte filluar në fillim të viteve ‘80 në Kosovë. Kësodore, juristi Antoine Garapon¹, kishte ardhur për herë të parë në vitin 1989 në Prishtinë, si Sekretar i Përgjithshëm i FIDH (Federata Ndërkombëtare e Drejtave të Njeriut, anëtar i së cilës qe bërë edhe Këshilli i të drejtave të Njeriut i Kosovës) dhe mori pjesë në disa procese gjyqësore kundër studentëve në Prishtinë. Pas kthimit në Paris ai botoi një artikull në mujoren *Le Monde Diplomatique* mbi proceset e diferencimit në institucionet e Kosovës dhe për proceset gjyqësore kundrejt studentëve kosovarë.

Dëshmitë dhe analizat e Garaponit për situatën në Kosovë pranë redaksisë së revistës “Esprit”, anëtar i së cilës ishte dhe pranë komitetit “Vukovar-Sarajevo...” ishin të rëndësishme për themelimin e Komitetit të Kosovës. Musa Jupolli kishte vënë kontakt më herët me Garaponin dhe bashkëpunonte me të lidhur me dëshmitë për krimet e regjimit serb në Kosovë. Meqë shumica e anëtarëve të “Komitetit Vukovar-Sarajevo” u bënë edhe anëtarë të Komitetit të Kosovës, lidhshmëria midis problemeve të Kosovës, Kroacisë dhe Bosnjës u hetua në debatet dhe analizat që i zhvillonim në mbledhjet e të dy Komiteteve, por edhe në konferenca shkencore dhe në shkrime në gazeta, revista e libra. Asokohe, isha tanimë profesor i asociuar në Departamentin e Filozofisë në Universitetin Parisi 8. Më vonë u zgjodha si i rregullt (titullar i postit). Ky departament u themelua në vitin 1969 nga filozofi i shquar Michel Foucault. Ai tuboi rreth vetes filozofët Gilles Deleuze, Jean-François Lyotard, François Chatelet, Michel Serres.

Sa i takon trajtimin të çështjes së Kosovës në opinionin francez, në mediet franceze, në strukturat politike e shtetërore të shtetit francez, në gjysmën e

¹ Antoine Garapon ligjëroi në *l'École nationale de la magistrature* (1990-2001) (Shkolla nacionale e drejtësisë). E më vonë u emërua Sekretar i Përgjithshëm i Institutit për Studime të Larta të Drejtësisë. Është autor i shumë librave nga fusha e jurisprudencës dhe raporteve midis drejtësisë dhe demokracisë. Ishte edhe anëtar i redaksisë së revistës prestigjioze « Esprit ».

parë të vitit 1999, mund të themi se prej ashpërsimit të situatës në pranverë të vitit 1999 ngjarjet dramatike në Kosovë u vendosën në lajmet e para të të gjitha kanaleve televizive franceze, të të gjitha radiove dhe në faqet e para të shumicës së gazetave të përditshme. Derisa në periudha të ‘qetësimit’ në dukje të situatës në Kosovë, kishim vështirësi të gjenim rrugë për të depërtuar në mediet e mëdha, tani veprimtarët e *Komitetit të Kosovës* (i themeluar në fillim të vitit 1992) ishin në hall t’u përgjigjen të gjitha ftesave për të marrë pjesë në emisione të ndryshme në televizion, radio e intervista për shtyp. Kjo dëshmonte se opinionioni francez ishte më i motivuar për të kuptuar jo vetëm se çka po ndodhte ato ditë, por njëherësh edhe të ketë më shumë analiza e shpjegime për gjenezën e konflikteve dhe veçantinë e krizës së Kosovës. Në këto emisione ishim të ballafaquar qoftë me gazetarë serbë që jetonin në Paris, qoftë me zyrtarë shtetërorë, ose me ‘ekspertë neutralë’ që merreshin me Ballkanin. Preokupimi ynë ishte që problemet të prezantohen sa më objektivisht, duke iu shmangur gjuhës së propagandës, por edhe ‘objektivitetit’ të rremë që i mjegullon problemet.

Mu në këtë kohë, shoqata ICE (Initiative citoyens européens), bashkë me Komitetin e Kosovës, kishte vendosur të përgatitë një simpozium kushtuar Kosovës. Përgatitjet filluan në dhjetor të vitit 1998, e simpoziumi u mbajt në fillim të vitit 1999. Nga Beogradi erdhën Sonja Biserko dhe Natasha Kandiç, dy personalitete të çmuara nga intelektualët francezë. Nga Kosova erdhi Agim Hyseni. Simpoziumi u mbajt në *Ecole Normale Supérieure*. Gjatë dy ditëve u zhvillua një debat e një analizë e situatës më të re edhe historiku i çështjes së Kosovës. Sonja Biserko, në ndërhyrjen e vet tha se pas gjithë asaj që ka ndodhur në Kosovë dhe pas të gjitha përpjekjeve të kota politike të bashkësisë ndërkombëtare, tani mbetet vetëm edhe ndërhyrja ushtarake. Një zotëri nga publiku, që u takonte qarqeve proserbe reagoi ashpër ndaj këtij qëndrimi: “Kjo është hera e parë në histori që dikush propozon që të bombardohet vendi i vet nga të huajt!” Gisèle Donard, historiane, u përgjigj kështu: “Nuk është hera e parë. Edhe prindërit tanë, në Luftën e Dytë Botërore kërkuan që aleatët ta bombardojnë Francën, ngase aty në pushtet ishin nazistët.”

Ditën e dytë të simpoziumit, morëm lajmin, se pas dështimit të Konferencës së Rambujesë, përfaqësuesit e OSBE-së po e braktisnin Kosovën. Sonja shprehu brengosjen e thellë duke thënë: “Tani ajo që do të ndodhë, do të jetë e tmerrshme”. Ajo dhe Natasha e dinin mirë se si do të reagonte regjimi i Beogradit. Në seancën e pasdites na erdhën informacionet se kishte lëvizje të trupave të NATO-s nga Greqia në Maqedoni. Ndjenja e gëzimit se NATO-ja, më në fund, do të ndërhyjë kundër regjimit serb përshkohej me dronë se mund të ketë shumë viktima të civilëve shqiptarë.

Ndërhyrja e NATO-s

Ndërhyrja e NATO-s, në fund të marsit u prit si ngjarje e rëndësishme dhe shpresëdhënëse nga një pjesë e madhe e opinionit francez, e veçmas nga gjithë ata që vepruan gjatë dhjetë vjetëve që të bëhet i ditur realiteti i rëndë në Kroaci, Bosnjë apo në Kosovë. Një pjesë tjetër e opinionit ishte kundër intervenimit. Por kundërvënia ndaj intervenimit bëhej nga pozita të ndryshme etike dhe politike. Disa, si bie fjala, pacifistët, e kundërshtonin parimisht intervenimin si një dhunë që nuk mund të sjellë zgjidhjen politike të problemit, sado që shumica e tyre dëshmoi simpati dhe mbështetje për Kosovën dhe shqiptarët si viktimë të regjimit serb. Disa të tjerë, republikanët e sovrenistët, nga spektri politik i majtë apo i djathtë (Chevenement-i, ministri i Punëve të Brendshme) dhe Pasuqa (ish-ministër i Punëve të Brendshme), e kritikonin intervenimin si “përzjerje jolegjitime në punët e brendshme të një shteti sovran”. Disa të tjerë kritikonin këtë ndërhyrje në emër të interesave gjeopolitike të Francës në Ballkan, kurse një pjesë e mirë e së majtës ekstreme në saje të bindjeve të tyre antiamerikane e ‘anti-imperialiste’. Kësodore u hap një debat më i dendur e më dinamik ku ndesheshin argumente e pikëpamje nga më të ndryshmet, të cilat fillonin me problemet e Kosovës e pastaj dilnin te çështje të politikës së jashtme të Francës, të BE-së, te interesat gjeopolitike e ekonomike të këtyre vendeve. Pyetje këto që duke u nisur nga problemi i Kosovës problematizojnin ambiciet dhe parimet e BE-së, vlerat dhe orientimet politike të intelektualëve apo të politikanëve. Mund të thuhet se çështja e Kosovës shërbeu si *një katalizator për një debat polemik* e përplot pasione rreth këtyre çështjeve, gjatë këtyre muajve. Numri i artikujve i botuar në gazetat e përditshme dhe në revista është tejet i madh. Krahas analizave të holla e lucide historiko-politike botoheshin edhe artikuj të sipërfaqshëm, të ngarkuar me emocione e indinjim. Disa dëshmonin se këto çështje dhe polemika shkaktonin ndarje që shfaqeshin brenda strukturave politike dhe qarqeve intelektuale e shkonin deri te familjet.

Mendoj se produksioni i shkrimeve për Kosovën në veçanti gjatë viteve 1998-1999 ofron një spektër tejet të begatshëm të analizave dhe problemeve të Kosovës nga intelektualë, gazetarë, historianë e politikanë francezë, nga pikëvrojtime të ndryshme e të kundërta. Ky produksion përbën një material tejet të çmuar për studime historike e politike që sillen rreth pyetjes se si shikohej e si trajtohej çështja e Kosovës në Francë në përgjithësi. Njëri nga tubimet më të mëdha kushtuar Kosovës në Francë u mbajt më 7 mars 1998, në Sheshin e Trokaderos, që quhet ndryshe edhe “Sheshi i të drejtave të njeriut” në Paris. Tubimin e organizoi Komiteti i Kosovës në Paris bashkë me disa shoqata të tjera për të drejtat e njeriut. Shkas i drejtpërdrejtë për këtë tubim

ishte sulmi i trupave serbe në Prekaz më 5 mars. Përveç shoqatave parisienne, morën pjesë edhe shoqata të shqiptarëve në Francë, e nga Gjermania e Belgjika erdhi një numër i konsiderueshëm i shqiptarëve nga Kosova që jetonin atje. Tubimi u hap me leximin e kumtesës së Komitetit të Kosovës, e cila iu shpërnda medieve, qeverisë franceze dhe grupeve parlamentare. Kjo kumtesë ishte, në fakt, një apel dhe kërkesë drejtuar opinionit dhe qeveritarëve që të ndërmarrin veprime, bashkë me qeveritë e tjera perëndimore, për t'iu kundërvënë krimeve gjenocidale të regjimit serb. Ishte njëherësh solidarizim me shqiptarët; afirmohej ideja për legjitimitetin e rezistencës së armatosur, krahas rezistencës politike.

Ky apel u nënshkrua nga më se 300 intelektualë, filozofë, shkrimtarë, artistë e shkencëtarë francezë. Toni i kumtesës i përgjigjej ndryshimit dramatik të situatës: tani u bë e qartë se Serbia e Milosheviqit nuk do të kënaqej vetëm me terrorin e përditshëm dhe me mbajtjen e sistemit të aparteidit, ngase kishte hyrë në një fazë më radikale të politikës së vet ndaj Kosovës: ishte fjala për kalimin prej *spastrimit etnik të institucioneve* në fazën e *spastrimit etnik të territorit*, me masakra të civilëve dhe me dëbimin e tyre.

Kjo kumtesë kërkonte shprehimisht ndërhyrjen ushtarake të bashkësisë ndërkombëtare e njëherësh afirmonte të drejtën e Kosovës për pavarësi. Manifestimi dhe kumtesa patën jehonë të fuqishme në opinionin publik francez; kumtesa u botua nga mediet më të rëndësishme. Kumtesa ishte nënshkruar nga një numër shumë i madh i krijuesve të shquar francezë: nga filozofët Paul Ricoeur, Claude Lefort, Edgar Morin, Olivier Mongin, Pierre Hassner, Antoine Garapon, André Glucksmann, Alain Finkielkraut, Bernrad Henri Lévy, Pascal Bruckner, Véronique Nahoum-Grappe, Gisèle Donard etj; nga shkrimtarët Jean d'Ormesson, Annie Lebrun, Hélène Cixous, Olivier Rolin etj; nga artistët Bertrand Tavernier, Jane Birkin, Romain Goupil, Claude Lelouch, Marcel Ophuls, Peter Brook, Ariane Mnouchkine etj., nga Michèle Gendreau Massalou, rektorja e Universiteteve të Parisit etj. Kjo ishte njëra nga ngjarjet dramatike ku thurej miqësia dhe solidariteti midis shqiptarëve dhe francezëve, prej qytetarëve të rëndomtë deri tek intelektualët e rangut më të lartë.

Krimet e trupave serbe në pranverë të vitit 1998 në Kosovë mbi shqiptarët dhe reagimet e protestat e fuqishme të shoqatave të shoqërisë civile dhe organizatave ndërkombëtare, si edhe medieve të mëdha me ndikim në Francë dhe në disa vende të tjera perëndimore, do të ndikojnë gradualisht në ndryshimin e qëndrimeve të qeverive të këtyre vendeve. Ky ndryshim u shpërfaq me *kristalizimin* e propozimit për t'ia imponuar Milosheviqit një plan të një statusi të përkohshëm të Kosovës, realizimi i të cilit do të duhej të sigurohej nga një forcë ndërkombëtare paqësore. Rezultat i kësaj ishte

Konferenca në Rambouillet (Rambuqe) të Francës, ku u zhvilluan negociata gjatë 18 ditëve, presionet që minisitrat e *Grupit të Kontaktit* ushtronin mbi “palët në konflikt”. Kësisoj u arrit një *ndërkombëtarizim* në nivel të lartë i çështjes së Kosovës

Nga komunikimet tona me disa zyrtarë të lartë të OKB-së që vinin në Paris, si dhe me zyrtarë të lartë të Francës dhe të BE-së, diktua se rezistenca e armatosur e shqiptarëve, me konstituimin e UÇK-së kishte ndikuar në një perceptim të ri të çështjes së Kosovës. Një numër më i madh i politikanëve dhe diplomatëve perëndimorë do të fillojnë ta shikojnë Kosovën jo më si një *problem i brendshëm* i Serbisë, në suaza të kufijve të saj, jo më si “provincë e pandashme e Serbisë”. Disa nga politikanët, qeveritarët e diplomatët francezë do të jenë më të hapur ndaj analizave që vinin në pah *veçantinë* e çështjes së Kosovës. Ata nisën të kuptojnë se çështja e Kosovës ishte çështje fillestare dhe hapësirë ku ishte eksperimentuar ridefinimi i Jugosllavisë nëpërmjet kritikës dhe terrorit mbi “nacionalizmin shqiptar” i stigmatizuar si rreziku kryesor i Serbisë. Politikanët francezë filluan t’u kushtojnë më shumë vëmendje analizave që i kishim botuar që nga fillimi i viteve 1990 në Francë mbi projektin e elitave politike e intelektuale serbe për Serbinë si një shtet për të gjithë serbët dhe për pasojat që prodhoi ai në Ballkan. Kosova sërish depërtoi brenda opinionit të gjerë në Francë, me thellimin dhe zgjerimin e krimeve që i bënte ushtria e policia serbe. Kryengritja e Adem Jasharit në Prekaz, në shkurt të vitit 1998 zgjoi interesim të shtuar sa të medie po ashtu edhe të strukturave politike e shtetërore franceze. U riaktivizuan edhe shoqatat kundër “spastrimit etnik”, jo vetëm në Paris, por edhe në qytete të tjera të Francës.²

Në kumtesat e mëparshme të shoqatave parisienne evitohej rëndom çështja e statusit të Kosovës, nga bindja se kjo mund t’i shërbejë si alibi qarqeve proserbe në Francë që ta mjegullojnë politikën e terrorit të Beogradit, duke e paraqitur këtë si pasojë të domosdoshme të mbrojtjes së “sovrانيتit e integritetit” të një shteti të pranuar, Jugosllavisë apo Serbisë. Mu për këtë arsye theksi në reagime vihej më shumë te karakteri ekstrem i masave represive të Serbisë dhe te kërkesa që ato të ndalen me një ndërhyrje. Ndërkaq çështja e statusit do të shtrohej doemos pas intervenimit ushtarak dhe pas largimit të strukturave të pushtetit serb nga Kosova. Ky qëndrim lucid anticipoi atë që ndodhi në fakt më vitin 1999, me intervenimin e NATO-s dhe çlirimin e Kosovës, e pas disa viteve, më 2008 shpallja e pavarësisë³.

² Po aty, f. 285-287. *Çështja e Kosovës në hapësirën publike të Francës*, ASHAK, Prishtinë, 2020.

³ Muhamedin Kullashi, *Humanisme et haine, Les intellectuels et le nationalisme en ex-Yougoslavie*, (Humanizmi dhe urrejtja. Intelektualët dhe nacionalizmi në ish-Jugosllavi),

Ashpërsimi i krimeve në Kosovë do të ndikojë që opinionin publik në Francë të bëhet më i mobilizuar; reagimet drejtuar opinionit dhe qeverisë do të bëhen më të shpeshta e më të forta. Po të bëhet një paralelelele midis nismës së luftës në Bosnjë dhe asaj në Kosovë, si dhe reagimeve të opinionit francez dhe autoriteteve politike të vendit, mund të thuhet se tani reagimet në Francë ishin *më të shpejta e më të vendosura* ndaj ngjarjeve që zhvilloheshin në Kosovë. *Ndërveprimet* midis aktiviteteve të shoqërisë civile për ta sensibilizuar opinionin me ngjarjet dramatike, jehona që këto aktivitete kishin në gazetatat me tirazh të madh dhe në mediet elektronike dhe komunikimet me qarqet qeveritare e parlamentare do të bëhen më intensive nga gjysma e vitit 1998. Kjo mund të shpjegohet sidomos me *akumulimin e efekteve* që kishin prodhuar agresionet e njëpasnjëshme të Serbisë mbi Slloveninë, mbi Kroacinë dhe Bosnjën. Agresione këto të shoqëruara me krime masive mbi civilët në Kroaci dhe Bosnjë, agresione që kishin për qëllim ta realizojnë projektin e një shteti për të gjithë serbët e ish-Jugosllavisë, projekt që shtetet evro-atlantike iu kundërvunë edhe politikisht edhe ushtarakisht duke penguar realizimin e tij⁴.

Komiteti i Kosovës organizoi takimet e para të Ibrahim Rugovës dhe të Bujar Bukoshit me përfaqësuesit e autoriteteve franceze. Me qëllim të afirmimit të çështjes së Kosovës, Komiteti vendosi të botojë një libër bisedash me Rugovën. Bisedën e zhvilluan Marie-Françoise Allain dhe Xavier Galmiche, profesorë të universitetit dhe anëtarë të Komitetit. Parathënien e shkroi Ismail Kadare dhe ndihmoi që libri të botohet te botuesi i tij *Fayard*, më 1994. Libri pati një jehonë mjaft të fortë në opinion dhe u citua si burim për të dhëna lidhur me situatën në Kosovë. Komiteti i Kosovës bashkë me Lëvizjen për alternativë paqësore bëjnë propozimin zyrtar që Rugovës t'i jepet shpërblimi i Nobelit për paqe, gjatë dy viteve radhazi.

Programi politik i lëvizjes nacionaliste serbe, i elaboruar nga elitat intelektuale e politike serbe, me në krye Akademinë e Shkencave dhe Shoqatën e Shkrimtarëve të Serbisë, që do të marrë hov gjithnjë e më të madh gjatë viteve '80, do ta ketë pretendimin ta vetëdijësojë popullin serb *për thellësinë e tradhtisë së interesave* të tij. Sipas kësaj ideologjie, ndonëse serbët kishin meritat më të mëdha për themelimin e të dy Jugosllavive (të parës më 1918 dhe të dytës më 1945) dhe çlirimin e saj nga pushtuesit e huaj, ata sikur kishin përjetuar nga popujt e tjerë (kroatët, sllovenët, shqiptarët etj) *dezintegrimin kulturor e politik, pësuan aksionet e strategjive dhe kompleteve*

L'Haermatan, Paris, 1998.

⁴ Muhamedin Kullashi, *Le Kosovo et la dissolution de la Yougoslavie* (Kosova dhe shpërbërja e ish-Jugosllavisë), in *La Guerre en ex-Yougoslavie*, Editions Esprit, 1993, Paris.

antiserbe.⁵ Këto *elita* paraqiteshin në opinionin e Serbisë si *rojtarë* të shkathët të “qenies kombëtare serbe”, që me vigjilencën e tyre të përhershme diktojnë dhe demaskojnë mbrapa të gjitha aktiviteteteve të popujve të tjerë qëllimet e tyre “armiqësore”.

Kam analizuar, në këtë kontekst, manifestimin e madh të vitit 1989 të lëvizjes nacionaliste serbe për shënimin e 600-vjetorit të Betejës së Kosovës. Mizanskena karakteristike e kësaj ceremonie lidhej me endjen e eshtrave të princit Lazar “nëpër tokat serbe”, në Kroaci dhe Bosnjë e së fundit në Kosovë. Zhvillohej një instrumentalizim i mbetjeve mortore nga një e kaluar e largët për të nxitur urrejtje kundrejt atyre që nuk janë serbë (kroatëve, boshnjakëve, shqiptarëve). Nxjerrja nga varrezat e mbetjeve mortore të serbëve nga Lufta e Parë dhe Lufta e Dytë Botërore, si dhe shpalosja e tyre në livadhe, sajnin skenat politiko-religjioze, të shoqëruara me diskurset mbi vuajtjet e serbëve, stigmatizonin shprehimisht kroatët, boshnjakët e shqiptarët si armiq të përbetuar. Kortezi me eshtrat e të vdekurve nga luftërat e shkuara, ishte i shoqëruar edhe me letrën që u drejtohej “armiqve të Serbisë së përgjakur dhe të martirizuar” me kërcënime të hapura.⁶ Disa shoqata ndërkombëtare të të drejtave të njeriut e kanë cilësuar si “aparteid” dëbimin masiv të shqiptarëve nga institucionet e Kosovës, e disa të tjera (si *Konfederata ndërkombëtare e sindikatave të lira* në raportin e saj me titull “Largimet nga puna dhe spastrimi etnik” (Bruksel, 1993) kanë vënë në pah se aty është fjala për *spastrim etnik* të institucioneve nga shqiptarët.

Takimi me Presidentin Chirac

Në fillim të muajit prill në vitin 1999, na priti në një takim Presidenti Jacques Chirac në pallatin e Elysesë. Ishin të pranishëm Antoine Garaponi, Olivier Mongeni, Alain Finkielkraut, Pierre Hassner, Pascal Bruckner, Alain Joxi dhe autori i këtij shkrimi. Kisha përshtypjen se dukej i tronditur dhe i preokupuar me atë që po ndodhte në Kosovë: filluan të arrijnë lajmet e para për masakrat masive të shqiptarëve pas ndërhyrjes së NATO-s. Chirac-u dha mendimin e vet pse e mbështeti ndërhyrjen e pastaj deshi të dëgjonte mendimet e mysafirëve lidhur me atë se në çfarë drejtimi mund të shkojnë ngjarjet në Kosovë dhe çfarë perkusione ato mund të kenë në raportet midis aleatëve perëndimorë. Ai kritikoi qasjet e gazetarëve në kanalet televizive, paraqitjet e tyre të sipërfaqshme, imazhet e shumta për krimet që nuk i përcjellin me shpjegime politiko-historike dhe mbesin kësioj në rrafshin e përshkrimit të emocioneve.

⁵ Po aty, f. 187.

⁶ Po aty, f. 266-267.

Pyetjen që ia bëri Finkelkraut për ngjashmëritë dha dallimet midis pozitive të qeverisë amerikane dhe asaj franceze, Chirac u përgjigj duke bërë dallimin midis dy niveleve: atij politik dhe atij ushtarak. Ai ceku se në rrafshin politik, Franca ruan një autonomi krahas pikave të përbashkëta që ka me aleatin e fuqishëm. Për ta dëshmuar këtë ai përmendi se konferenca e Rambujesë ishte iniciativë franceze dhe se kjo iniciativë nuk i kishte pëlqyer Madeleine Albright-it. Por në planin ushtarak, ne kemi dallime sa i takon funksionit të NATO-s, shtoi ai: “aty ata duan ta ruajnë monopolin e dominimit. Për t’u kthyer në strukturat e NATO-s, ne u kemi propozuar amerikanëve që të na besohet njëra nga komandat për Evropë, por ata e refuzojnë këtë me ngulmë”. Ç’është e vërteta, ky është një problem që është hapur që nga themelimi i NATO-s dhe dalja e Francës prej kësaj strukture me vendimin e Presidentit De Gaulle, të cilin e kishte arsyetuar me refuzimin që Franca të bëhet “vegël e një makinerie të dominuar vetëm nga ShBA-ja”.

Në rastin e Kosovës jemi pajtuar në fund, saktësoi Chirac, se ndërhyrja ishte e paevitueshme. Ai foli pastaj se çfarë masa parashihen për mbrojtjen e refugjatëve kosovarë në Shqipëri, Maqedoni e Mal të Zi. E pyetëm se a parashihet një intervenim tokësor në mënyrë që të pengohet gjenocidi, na tha se tani për tani do të vazhdojë ndërhyrja ajrore dhe se pret që ajo do të çojë te zgjidhja e problemit. Në ndërhyrjen time shkurtazi rikujtova disa fakte historike me problemin e Kosovës, që më pak zihen në gojë në medie, e në anën tjetër, bindjen se regjimi i Beogradit do të orvatet të shkojë deri në fund të realizimit të projektit të vet, zbrazjes së Kosovës nga shqiptarët. Këtë e thashë, ngase disa propozonin mundësinë e një kompromisi me Milosheviqin, edhe tani, për “ta shpëtuar si Kosovën ashtu edhe Serbinë”. Nuk e komentoi ndërhyrjen time. Ndryshe nga Vedrini, që pas intervenimit ra në heshtje, Chirac-u dilte një herë në javë, i drejtohej publikut francez përmes kanaleve televizive për ta sqaruar domosdonë e ndërhyrjes dhe qëllimet e saj. Në ndërhyrjen e parë, ai e cilësoi politikën e Milosheviqit në Kosovë si një “barbari të organizuar”: ky ishte vlerësimi më i rëndë që një politikan francez kishte bërë në llogari të regjimit të Beogradit⁷.

Në këto analiza të ngjarjeve të Chirac-ut shfaqet një qëndrim i qartë për rolin e Serbisë, për përgjegjësinë e kryetarit të saj për të gjitha krimet të cilat i trajton këtu. Ndryshe nga kjo qartësi, në opinionin francez për të njëjtat ngjarje qarkullonte një spektër i tërë i interpretimeve të tyre: një pjesë e tyre fajin për këto konflikte ua linte “provokimeve të UÇK-së”, ndërkaq aksionet policore e ushtarake të Serbisë i cilësonin si “përgjigje legjitime për ta mbrojtur integritetin territorial të shtetit të vet”. Sipas disa interpretimeve të tjera,

⁷ Çështja e Kosovës në hapësirën publike të Francës, f. 213.

përgjegjësia për konfliktet ndahet përgjysmë: që të dy palët akuzohen se nuk tregojnë vullnet të mirë për t'u dhënë fund konflikteve e përçarjeve, nuk bëjnë përpjekje për të arritur te paqja. Për fat të mirë, një pjesë e konsiderueshme e medieve franceze, pas disa vitesh të hezitimeve dhe paqartësive në shpjegimin e shkaqeve të luftës, duke marrë parasysh edhe përvojat e luftërave në Kroaci dhe Bosnjë, tani më qartë prezantonin përgjegjësinë e shtetit serb.

Nga çështja e Kosovës Chirac-u i nxori dy mësimë. I pari ka të bëjë me Bashkimin Evropian në tërësi dhe aftësinë e tij që të reagojë me efikasitet ndaj krizave që e godasin atë drejtpërsëdrejti. Chirac-u thekson se Evropa duhet ta marrë në konsiderim si njërin nga prioritetet e saj që të ndërtojë sa më parë një *sistem të mbrojtjes autonome*. Në mbledhjen e Këshillit Evropian në Këln më 1999 ai e shtroi këtë kërkesë. Kësodore ai mendonte se Evropa duhet gradualisht t'i marrë mbi vete përgjegjësitë politike e ushtarake, sikurse që është duke e bërë këtë në planin ekonomik me monedhën e përbashkët.⁸ Këtu shfaqet ndikimi i qëndrimit të Presidentit De Gaulle në raportet midis BE-së dhe ShBA-së. Këto kërkesa për Chirac-un dalin nga përvojat e konflikteve në Ballkan si pjesë e kontinentit evropian. Mësimi i dytë ka të bëjë me rëndësinë “e lindjes së një bote multipolare”. Presidentin Chirac e patën kritikuar për shkak të angazhimeve të tij rreth Kosovës, sidomos për intervenimin e NATO-s, qarqe të shumta politike nga Franca dhe vende të tjera (Rusia e Kina në veçanti). I bënin vërejtje se i është nënshtruar kërkesave të ShBA-së”. Ai i kontestonte bindshëm këto kritika duke vënë në pah se angazhimi i tij rreth Kosovës lidhet me bindjet e tij dhe respektimin e disa vlerave universale. Ai rikujtonte se, në fakt, iniciativa për ndërhyrje të NATO-s kishte lindur gjatë debateve e takimeve që kishte pasur me Kryeministrin britanik Tony Blair.

Një vel i revizionizmit mbi Kosovën

Më 3 maj të vitit 2000 bashkë me sociologun Véronique-Nahoum Grappe, filozofin Alain Brossat dhe politologun Jean-Yves Potel në të përditshmen *Le Monde* botuam artikullin *Një vel i revizionimit mbi Kosovën*. Në këtë artikull kemi theksuar se elozhi i gjakftohtësisë dhe paanshmërisë që, për shembull, gazetarja E. Lévy në shkrimet e saj shtrton ka sidomos për funksion që ta zhvlerësojë pjesën më të domosdoshme të punës së gazetarit përballë situatave si ajo e Kosovës në pikën kulminante të spastrimit etnik; një vullnet për të informuar dhe për ta alarmuar opinionin; një relacion i fakteve që bën të mundur që të rikonstituohen gjenealogjitë e gjithë asaj që bëhej asokohe dhe ta cilësojë atë. Theksonim se nuk është fjala për një dhunë të paqartë ose një

⁸ Po aty, f. 248

rrëmuje konfuze e enigmatike, por, në të vërtetë, për *krime kundër njerëzimit*. Si shembull të rrymës së revizionizmit, si në qasje e disa intelektualëve dhe gazetarëve francezë ndaj ngjarjeve dramatike në Kosovë atë të gazetares Elisabeth Lévy.

E. Lévy, thuhet në artikull, riaktivizon, në fakt, një dispozitiv, qëllimi të cilit është që të diskualifikojë, të banalizojë dhe fundja *t'i mohojë krimet* e regjimit serb në Kosovë në periudhën 1990-1999. Duke marrë parasysh edhe shkrimet e disa gazetarëve dhe intelektualëve (si Régis Debray, fjala vjen) kemi theksuar se këtu merr formë një revizionizëm i cili synon jo thjesht t'i mohojë të gjitha krimet, por të mbajë një *atmosferë të dyshimit të përgjithësuar* lidhur me dëshmitarët, viktimat dhe rrëfimet e tyre mbi atë që ka ndodhur dhe që kanë përjetuar. Një revizionizëm tinëzar dhe dinak, që mëton të nxjerrë përfitime nga *simulimi i një qëndrimi neutral* dhe t'u referohet gjoja skrupujve të deontologjisë gazetareske. Gazetarët e intelektualët si ajo duan të hedhin dyshime për *realitetin* e krimeve mbi shqiptarët edhe duke evokuar *fragjilitetin e dëshmitarëve* dhe të dëshmimeve dhe të insinuojnë se më së miri është të mos ia mbajmë anën asnjërës palë, sepse siç pohon ajo “e vetmja gjë që është e sigurt është se asgjë nuk është e sigurt”. E kjo do të thotë se duhet të abstenojmë nga gjykimet dhe vlerësimet mbi atë që ka ndodhur në Kosovë, e sidomos të heqim dorë nga kërkesat për mbështetje nga vendet e tjera, vendet perëndimore në radhë të parë. Kësodore, mesazhi i shkrimeve të tilla implikon se ne nuk duhet të jemi dëshmitarë të dëshmitarëve të pasigurt, konfuzë, që i ngatërrojnë datat e ngjarjeve, që nuk janë të saktë në përshkrimin e rrethanave. Kemi nënvizuar këtu se “kjo metodë është dhe mbetet metoda e revizionizmit të djeshëm dhe atij të sotëm. Pasi pësoi disfatë dhe u kriminalizua në frontin e së kaluarës (gjenocidi mbi hebrenjtë), revizionizmi tani ngrit kokën papritmas ndaj mynxyrës së sotme, mu këtu ku ne duhet të ballafaqohemi me të padurueshmen, ta gjykojmë dhe t'i rezistojmë vendosmërisht”.⁹

Në disa analiza të mia, të publikuara në Francë, për mënyrat e funksionimit të propagandës shtetërore e politike të regjimit serb në vitet 1980-1999 kam theksuar, në disa shkrime dhe paraqitje publike në mediet franceze, lidhshmërinë dhe paralelizmin midis terrorit të propagandës dhe terrorit policor (Lefort). Terrori i propagandës e shoqëronte propagandën e policisë dhe çdonjëra prej tyre e justifikonte tjetrën. Represioni i policisë paraqitej si një përgjigje e domosdoshme ndaj “gjenocidit” të shqiptarëve mbi serbët, si mbrojtje e serbëve “të rrezikuar e të agresuar”. Prova e “gjenocidit” duhej të jepej pikërisht në saje të praktikimit të pandërprerë të represionit. E megjithatë, pavërtetësia e këtij konstruksioni lehtë mund të dëshmohej

⁹M. Kullashi, *Çështja e Kosovës në hapësirën publike të Francës*, f. 217-218.

dhe vihej në pah. Të lexuarit e vëmendshëm të raporteve të policisë dhe gjyqeve që transmetoheshin rregullisht nga të njëjtat medie, të cilat zhvillonin fushatën për “gjenocidin”, pohonin qartazi një gjë: se në 90% të rasteve të gjithë shqiptarët që nxirreshin në gjyqe, dënoheshin për aktivitete politike apo për deliktin e njohur të opinionit. Format e tjera të delikteve i takonin të drejtës penale.

Ndërkaq, Olivier Mongin, kryeredaktori i revistës “Esprit”, në artikullin e tij mbi krimet në Kosovë, i botuar në librin *Le Kosovo, un drame annoncé* (Kosova një dramë e paralajmëruar) thekson se: “shkatërrimi i të gjitha dokumenteve të shqiptarëve të deportuar synonte mohimin e realitetit të tyre: mohimi, ta përsërisim, është pjesë e vetë procesit të krimit kundër njerëzimit. Krimi që ke lindur shqiptar, mjafton për ta dënuar në deportim dhe masakrim”. Mongin dhe Garapon vëjnë në pah se qasja etnike hedh “një vel mbi mekanizmat e pushtetit të Milosheviqit, eviton refleksionin e domosdoshëm mbi *tipin e ri të shtetit*, të cilin Milosheviqi orvatet ta ndërtojë. Duke u nisur nga Kosova, lëvizja nacionaliste serbe ka marrë hovin e vet, siç shkruan Muhamedin Kullashi, e me të edhe ajo që quhet “etnicizimi i aksionit politik që përbën motorin e pushtetit të Milosheviqit”. Kjo do të konfirmohet sa në nivelin rajonal aq edhe nacional apo edhe internacional, po të merren parasysh edhe “lidhjet e përjetshme që i lidhin sllavët midis tyre”.¹⁰ Autorët cekin se “shfrytëzimi për qëllime politike i dhunës potenciale që përmban rivaliteti etnik nga pushtetet postkomuniste duhet të analizohet si i tillë. Nuk është etnikja ajo që drejton politikën, por përkundrazi është politika ajo që instrumentalizon etniken”.

“Qysh në Bosnje, por në mënyrë edhe më të theksuar, Evropa po shikon se si në truallin e saj po zhvillohet një krim kundër njerëzimit me karakteristika të reja, të cilin serbët po e paraqesin si vepër të tyre: spastrimin etnik”. Autorët e pasthënies e shtrojnë tani këtë pyetje: “A duhet tanimë të flasim për një politikë gjenocidale në Kosovë dhe ta krahasojmë këtë me katër të tjerë që i analizon Ben Kiernan: gjenocidin armenian të 1915-ës, gjenocidin e hebrenjve nga nacistët, gjenocidin e zbatuar nga hutu-t më 1994-1995 në Ruandë, gjenocidin e kmerëve të kuq më vitet 1970-1975? Nëse është ende herët që të japim një përgjigje, mendojmë se s’ka pengesa për të krahasuar përvojat e ndryshme të shfarosjeve të programuara.¹¹ Mongin dhe Garapon theksojnë megjithatë se spastrimi etnik në Kosovë i ka disa tipare të gjenocideve të mëparshme: marshet e detyruara dhe rraskapitëse, që ua imponuan armenëve, vagonët famëkëqij për kafshë në të cilat i futën

¹⁰ *Le Kosovo, un drame annoncé*, f. 275.

¹¹ Po aty.

popullsitë civile, qytetet e boshatisura, ekzekutimi sistematik i intelektualëve, sidomos i atyre që kanë ndihmuar vëzhguesit e OSBE-së, fakte që ta kujtojnë Kamboxhian e Pol Potit. Mirëpo, saktësojnë ata, duhet evituar që analiza e situatës në Kosovë të ndalet me disa ngjashmëri të ngutshme: ky më i riu krim kundër njerëzimit i përgjigjet një logjike specifike që e bën të ndryshëm nga të tjerët”. Ndonëse krimi i fundit, “përvoja e shekullit na ndihmon ta identifikojmë si formë të re të dhunës luftarake”.¹²

Takimi i dytë me Presidentin Chirac

Në takimin e dytë me Presidentin Chirac, në pallatin e Elysée-së, në fund të muajit qershor (1999), ai na falënderoi që ia kishim dërguar librin *Le Kosovo, un drame anoncé* (Kosova, një dramë e paralajmëruar¹³). Ai shprehu respektin për analizat e ngjarjeve, për pikëpamjet dhe vlerat me të cilat orientohet kjo vepër e përbashkët e autorëve. Veç disa anëtarëve të Komitetit të Kosovës, në takimin me Chirac-un ishin edhe Ismail Kadare, shkrimtari francez Jean d’Ormesson, e njëherësh edhe drejtori i të përditshmes *Le Monde* Edwy Plenel dhe editorialisti i të përditshmes *Le Figaro*, Gérard Slamma.

Chirac-u dukej i shtendosur, i kënaqur me përfundimin e suksesshëm të operacionit ushtarak ndërkombëtar. Ai rikujtoi, megjithatë, se paralajmërimi i një ndërhyrjeje tokësore të NATO-s kishte shkaktuar kriza në koalicionet e majta të qeverive në Francë, Itali e Gjermani. Komunistët dhe të gjelbrit ishin kërcënuar se do ta braktisin qeverinë nëse lufta në Kosovë thellohet dhe zgjatet.

Ai tha se Milosheviqi kishte kalkuluar me këto përçarje, mirëpo, paralajmërimi i një ndërhyrjeje tokësore megjithatë e kishte detyruar të tërhiqet, me qëllim të ruajtjes së pushtetit. Biseda u soll në këtë takim sa rreth ardhmërisë së Kosovës, aq edhe asaj të Serbisë dhe Milosheviqit. Chirac-u shprehu rezervë ndaj opsionit të pavarësisë së Kosovës, duke theksuar se “duhet evituar të hapet kutia e Pandorës në Ballkan”.

Në fjalën time, pasi e falënderova për mbështetjen që i dha ndërhyrjes së NATO-s, e cila solli çlirimin e Kosovës, ia rikujtova se “kutia e Pandorës” ishte çelur më herët, me shpërbërjen e Jugosllavisë në entitete të Federatës. Shtova se pasi popujt jugosllavë, që e kishin krijuar Jugosllavinë, vendosën të ndahen, shqiptarët nuk mund të mbeteshin në një strukturë të vdekur, në të cilën më parë u detyruan, përkundër vullnetit të tyre, të jetojnë. Bëra krahasimin edhe midis kërkesës së Malit të Zi për pavarësi, megjithëse atje

¹² Po aty, f. 263.

¹³ *Le Kosovo, un drame annoncé*, Michalon, Paris.

nuk është shënuar ndonjë terror serb, me kërkesën për pavarësi të Kosovës. Kadareja e Bernard-Henri Lévy mbështetën kërkesën për pavarësi të Kosovës, si dhe nevojën që UÇK-ja të transformohet në ushtri të rregullt.

Me intensifikimin e debateve në skenën publike franceze lidhur me statusin e Kosovës, Chirac-u do ta mbështesë pavarësinë e Kosovës. Mirëpo, meqë mandati i tij merrte fund në vitin 2007, ai e realizoi këtë mbështetje *brenda* qarqeve diplomatike e politike të Francës, si dhe me komunikimin që kishte me shefat e shteteve perëndimore.¹⁴ Fundja, këto takime të nivelit më të lartë në Francë u realizuan në sajë të një veprimtarie të *Komitetit të Kosovës*, i cili mbështetej në analiza kritike dhe në vlera politike e kulturore evropiane.

¹⁴ *Çështja e Kosovës në hapësirën publike të Francës...*, f. 169-170. Këtu konflikti etnik trajtohet si *formë e re e qeverisjes*, ndryshe nga thjeshtëzimet, jo vetëm ato të E. Lévy. Në fillim të këtyre analizave autorët gjejnë mbështetje në tekstet e Paul Garde dhe Michel Roux mbi vegzat historike të konfliktit, mbi betejën mitike të Kosovës nga viti 1389, komemorimin e saj më 1989 dhe fjalimin e Milosheviqit, i cili paralajmëron pushtetin e ri, polikën e re etnike dhe luftërat e armatosura të ardhshme. Në këtë pjesë citohen edhe disa pjesë nga interpretimet e M. Kullashit.